

Memoria histórica na aula

Joaquín Balboa, de Estevesiñós (Monterrei) cando acababa de ser liberado en Sankt Lambrecht (Austria).

REVISTAGALEGA
DE EDUCACIÓN
PUBLICACIÓN DE NOVA ESCOLA GALEGA

ISSN: 1132-8932

Páx. 26-29

Eladio Anxo Fernández Manso

IES Antón Losada Diéguez (A Estrada)

hcustar@gmail.com

“Non perderse no labirinto da memoria, nos seus esquecementos e as súas mentiras, as súas reviravoltas e os seus excesos.

Vencer aos violadores de memoria, aos falsificadores da historia, aos fabricantes de falsas identidades e falsos odios, aos cultivadores de pantasma narcisistas”

Geraldine Schwarz, *Los amnésicos. Historia de una familia europea*. Tusquets, 2019

MEMORIA... HISTÓRICA?

Nos últimos anos fálase moito de “memoria histórica” en referencia ao pasado recente de España, con atención especial á República, Guerra Civil e Franquismo (sobre todo no que concirne á represión).

O abuso do termo fai que se confundan os dous conceptos,

mais Memoria e Historia non son o mesmo. A primeira alude ao recordo subxectivo que ten unha persoa ou colectividade duns feitos pasados. A segunda é unha disciplina que estuda e analiza o pasado cun método científico. A memoria está baseada na percepción, nos sentimentos e nas emocións, e a maioría das veces está detur-

pada polo paso do tempo e polas circunstancias do presente. A memoria pode esquecer e imaxinar; porén, a Historia, a partir duns datos obxectivos, crea relatos diversos, pero busca a ecuanimidade, procurando afastarse dos lugares comúns, dos prexuízos e do *presentismo*.

Algúns exemplos:

Cando propoño facer traballos de historia oral ao alumnado, centrados na ditadura franquista, sempre hai alguén que comenta: “ti dis que o franquismo foi un desastre para os españois, pero para o meu ‘tío’ foi unha boa época”. A Historia inórmanos de que era unha Ditadura, de que non había liberdades nin dereitos, da miseria da posguerra, da masiva emigración (quizais o “tío” foi tamén un emigrante), da carencia de servizos públicos... Pero ese señor, ou señora, ten un bo recordo do franquismo. Por que?

Outro exemplo, cando estiven investigando sobre a vida de Joaquín Balboa, deportado a Mauthausen, dous dos seus veciños, sen contacto entre eles, dixéronme que lle viran o número de preso tatuado no pulso. Os estudosos do Holocausto, porén, din que só se tatuou o número a presos de Auschwitz. Por que eses dous veciños “viron” o número inexistente de Joaquín?

Neste mesmo ano pasado 2019 vén de estrearse a magnífica obra de teatro do grupo Chévere *Curva España*. Nela maníféstase claramente a disxuntiva entre memoria e historia, nun enfrontamento no que, claro, a memoria (a lenda) remata vencendo a historia (os datos obxectivos). A xente da comarca de Monterrei, de xeración en xeración, fai do enxeñeiro España un mártir, unha vítima do caciquismo, negándose a interpretar a súa morte coma un simple accidente. Por que?

Memoria e Historia poden coincidir, ou non, pero non se pode ensinar historia sen ter en conta a memoria. Se queremos ensinar (ben) Historia temos que ter moi en conta o peso da memoria na mentalidade do noso alumnado, en parte transmitida nas familias, pero cada vez máis a través das redes e medios de comunicación. En moitas ocasións o noso principal labor será desmontar os prexuízos adquiridos, pero noutras a memoria pode servir de estímulo para achegar o alumnado ao coñecemento e á investigación histórica. Son innumerables os exemplos na miña vida académica nos que alumnas e alumnos profundaron no pasado a partir dun recordo transmitido no seo da familia. Descubrindo os camiños que levaron a súa avoa ata Alemaña, ou sabendo a verdadeira razón pola que un bisavó, “que lía moitos libros”, acabou morrendo en Venezuela, sen poder regresar a España.

MEMORIA HISTÓRICA NA AULA

A importancia da memoria histórica transcende o ámbito educativo, repercutindo na calidade democrática de toda a sociedade. Como podemos comprobar acotío moitas das polémicas arredor da memoria histórica están impregnadas de prexuízos

ideolóxicos, de simplezas dogmáticas e de ignorancia. De aí o papel fundamental da educación, xa que a maioría das persoas, a única oportunidade que teñen de aprender, con rigor e honestidade, é na escola. Nunha sociedade democrática o coñecemento histórico debe ser un dereito.

En Galicia, nos programas das distintas materias, non coñezo ningunha disposición específica sobre o tratamento da “memoria histórica”. Nin desde a Xunta se puxo en marcha ningunha política institucional da memoria. En comunidades como Catalunya, Estremadura ou Andalucía si teñen leis específicas, coa súa conseguinte repercusión no currículo.

En Andalucía, desde o ano 2017 celébrase o Día da Memoria Histórica y Democrática nos centros educativos o 14 de xuño. Nas detalladas instrucións da Consejería de Educación y Deporte para a conmemoración do 2019 díse: “... dichas actividades se orientarán a impulsar actos de reconocimiento y homenaje a las víctimas del golpe militar de 1936 y la Dictadura consecuen- te, con el objeto de mantener su memoria y reivindicar los valores democráticos y la lucha del pueblo andaluz por sus libertades...”. Ademais achegan mate-

Tumba de Ana Ruiz e Machado en Colliure.

riais e suxestións didácticas para os distintos niveis educativos, desde Primaria.

Na nosa Comunidade, as actuacións a realizar sobre a memoria son froito do compromiso individual do profesorado, sen apoio institucional. Un dos exemplos é o documental *A pegada dos avós* (www.apegadadosavos.com), onde sete alumnos do IES Adormideras da Coruña investigan a represión e o seu eco no presente. O filme, rodado entre o 2011 e o 2013, dirixido por Xosé Abad, fai un seguimento das indagacións do alumnado, centradas nas vítimas. Pero non se queda só no pasado, senón que tamén nos mostra como o descubrimento do ocorrido cambia a forma de pensar e os sentimentos dos estudantes segundo avanzan no coñecemento dos feitos.

As programacións académicas non aluden ao concepto de 'memoria histórica', e os contidos que podemos incluír dentro desta epígrafe teñen a mesma relevancia que o neolítico ou a crise do século XVII. No ensino secundario os cursos de Histo-

ria nos que se inclúen as etapas máis recentes son 4º da ESO e 2º de Bacharelato. Ademais da propia desmesura dos temas a tratar, en 2º de Bacharelato, cando a madurez do alumnado permite unha mellor comprensión, as probas de acceso á universidade estragan a posibilidade de realizar unha aprendizaxe significativa.

Nunha noticia sobre *A pegada dos avós*, publicada no semanario *Sermos Galiza*, o 8 de abril do 2014, sinalase: "As biografías de José Villaverde e Amada García serán o motivo da súa investigación para coñecer o relato da historia que non atopan nos libros de texto". No ensino vivimos nunha especie de ditadura dos libros de texto, que empobrece a dinámica e os resultados da nosa tarefa docente. Aínda que os libros de texto actuais ofrecen unha visión máis digna, menos pusilánime, destacando os do Consorcio Editorial Galego (de Xosé Alfeirán, Ana Brea e Ana Romero), elaborar os nosos propios materiais e deseñar actividades alternativas segue a ser necesario. E pódese facer, ao igual que tamén temos que ser quen de superar a secuencia de contidos establecida e formular as nosas propias prioridades.

Non abonda con tratar os temas superficialmente. É imposible comprender, coñecer, todos os contidos históricos asignados a cada curso. Podemos optar por "dar todo" (mal) ou ben deter-nos naqueles aspectos que consideramos máis relevantes. E os períodos históricos vinculados á "memoria histórica" son os que mellor explican o noso presente, e dos que podemos extraer máis leccións para o futuro. Precisemos claramente o obxectivos que queremos conseguir en cada nivel educativo, e levemos a cabo todas as actuacións necesarias para acadalos.

Ademais dos propios contidos históricos, complexos sen dú-

bida, hai que ter conta as súas repercusións actuais na memoria individual e colectiva. Non se pode estudar da mesma maneira a Guerra da Independencia que a Guerra Civil, sobre todo porque esta ten unhas consecuencias emocionais e políticas evidentes, con visións moi contrapostas sobre o acontecido, e con moitas ideas preconcebidas sobre a mesma, moi difíciles de rebater.

Non podemos obviar a polémica na aula, non podemos ensinar o pasado de xeito descontextualizado. Temos que partir, máis que nunca, das ideas (non sempre erróneas) do alumnado, resultado da súa memoria persoal familiar, pero tamén da memoria colectiva, na que as redes sociais e os medios de comunicación son protagonistas. Esta memoria colectiva, política no peor sentido da palabra, é a que rexe a maioría das percepcións do pasado que ten a cidadanía. Tendo moi en conta o conxunto de "memorias" é como podemos ter algunha posibilidade de que a aprendizaxe sexa transformadora e sirva para formar cidadáns capaces de mellorar o presente.

ALGUNHAS SUXESTIÓNS

Para abordar a memoria histórica na aula, suxiro ter en conta estas actividades, nas que o máis importante é que o/a alumno/a aprenda por si mesmo/a:

- Historia (ou memoria) oral: O alumnado pregunta á familia sobre a súa vida e sobre a súa percepción das etapas históricas. Un cuestionario sobre o franquismo confrontando os dereitos e liberdades democráticos coa ausencia dos mesmos na ditadura, acostuma a resultar moi revelador da verdadeira natureza de El Régimen.
- Mirándonos no pasado: Recollida de fotos antigas das familias, coa conseguinte investigación sobre as mesmas. Esta tarefa é moi do agrado do alum-

Procesión (Foto familiar IES Antón Losada).

Cura e freguesas (Foto familiar IES Antón Losada).

Placa dedicada aos da Ponte do Regueiro (A Estrada).

nado, resultando unha maneira amena de descubrir o seu propio pasado. Á hora de "mirar" as imaxes é moi importante a orientación do/a profesor/a, para saber ver a pegada da Historia "grande" na "micro historia", na vida da xente.

- Enredando nos papeis: Semeillante á anterior, pero neste caso trataríase de atopar documentos escritos nas casas, e analizar os que o profesorado considere de interese.

- Os medios de (in)comunicación: Despois dunha selección previa por parte do profesor/a, trabállase con xornais de distintas etapas históricas, pero tamén coa radio, o NODO ou a televisión.

- Visitar os "lugares da memoria": Previo traballo na aula, visitar os "lugares da memoria", da propia comarca en primeiro lugar, realizando unha serie de tarefas que permitan, sobre todo, que o alumnado se poña no lu-

gar das vítimas e "sinta" o que alí pasou.

- Charlas: Neste capítulo son moitas as posibilidades. Pero o que adoita funcionar son as historias de vida, biografías contadas polas propias vítimas, familiares ou estudosos/as.

- Rueiro, monumentos e placas: Investigar sobre a orixe dos nomes das rúas, e o significado histórico dos monumentos e placas é unha maneira de coñecer a historia oficial da localidade e a relación do pasado co presente.

A Historia que temos que ofrecerlle ao alumnado debe favorecer as vítimas esquecidas e aldraxadas e ten que ser diversa, ofrecendo distintas interpretacións do pasado que rachen co mentireiro, pero eficaz, relato dos vencedores. A memoria ten que ser a ferramenta que nos permita cuestionar a visión oficial da Historia. ■

- ÁLVAREZ CASTRO, X. ET AL. (2017). *Os nomes do terror: Galiza 1936: os verdugos que nunca existiron*. Santiago, Sermos Galiza.

- DAVIDSON, M. (2012). *El nazi perfecto*. Barcelona, Anagrama.

- DIEZ GUTIÉRREZ, E. e RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, J. (2009). *Unidades didácticas para la recuperación de la memoria histórica*. León, Foro por la memoria de León (<http://memoriahistoria.unileon.es/>).

- FAJARDO, M. (2015). *Un cesto de mazás. Memoria das vítimas do 36 e do tempo que veu*. Vilagarcía, Consorcio Editorial Galego.

- FERNÁNDEZ DE ARRIBA, D. (coord.) (2019). *Memoria y viñetas. La memoria histórica en el aula a través del cómic*. Valencia, Desfiladero ediciones.

- FERNÁNDEZ PRIETO, L. e HERVELLA GARCÍA, G. (eds.) (2018). *Historia de la Guerra Civil contada por dos hermanas. Memorias de golpe, revolución y guerra*. Granada, Comares Historia.

- FERNÁNDEZ PRIETO, L. e MÍGUEZ MACHO, A. (eds.) (2018). *Golpistas e verdugos de 1936: Historia dun pasado incómodo*. Vigo, Galaxia.

- HERNÁNDEZ DE MIGUEL, C. (2019). *Los campos de concentración de Franco. Sometimiento, torturas y muerte tras las alambradas*. Barcelona, Ediciones B.

- PEREIRA, D. (2011). *Loita de clases e represión franquista no mar (1864-1939)*. Vigo, Xerais.

- PRADA RODRÍGUEZ, J. (2016). *Marcharon con todo. La represión económica en Galicia durante el primer franquismo*. Madrid, Biblioteca Nueva.

- QUIÑONERO, LL. (2005). *Nosotras, que perdimos la paz*. Madrid, Foca ediciones.

- SCHWARZ, G. (2019). *Los amnésicos. Historia de una familia europea*. Barcelona, Tusquets.

- SOUTELO VÁZQUEZ, R. (2004). *Labregas, emigradas, estraperlistas e represaliadas. Experiencias de vida e lembranzas de mulleres na Galicia rural: 1900-1960*. IX premio de investigación 2004 Xesús Ferro Couselo. Valga, Concello de Valga.

- Libros de texto de Xeografía e Historia do Consorcio Editorial Galego.

- www.apegadadosavos.com

- deportados.es (sobre os españois republicanos deportados aos campos nazis).

- <http://www.dogrisaovioleta.gal/> (proxecto do Concello de Pontevedra para recuperar a memoria das mulleres).

- [http://www.nomesevoces.net/](http://www.f10m.org/exposicions(exposicions didácticas da Fundación 10 de Marzo).</p>
<p>- <a href=) (proxecto Interuniversitario sobre a Guerra Civil e a represión franquista en Galicia).